RESEARCH PAPER | Literature | Volume : 3 | Issue : 8 | Aug 2013 | ISSN - 2249-555X

પુરૂષ સત્તાત્મક સમાજ મેં ગાંધારી કી નારી અસ્મિતા : 'કોમલ ગાંધાર'

Purush Sattatamk Samajma Gandhari ki Nari Aasmita : Komal Gandhara

KEYWORDS

Tomato ice cream, standardization, sensory evaluation

Jograna Vishnubhai Merabhai

Plot No.1669-A, Ground Floor, Gopal Complex, Opp.Sabstation, Near panna Park, Sardar nagar Bhavnagar-364001

'અસ્મિતા' અથા ત્ પહચાન ! જિસ પ્રકાર સંસાર કી પ્રત્યેક વસ્તુ કી અપની ળક અલગ પહચાન હોતી હૈ . ઉસી પ્રકાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ કી અપની અલગ પહચાન તથા અસ્મિતા હોતી હૈ . જો ઉસકે વ્યક્તિગત રૂપ કો પ્રકટ કરતી હૈ . ઈસી પહચાન કે કારણ વ્યક્તિ અપને આચાર–વિચાર પ્રકટ કરતા હૈ . યદિ વ્યક્તિ કી કોઈ વિશેષ પહચાન ન હો તો વહ માત્ર કલ્પના કા વિષય અથવા કિડ઼ે–મકોડ઼ ોં કી શ્રેણી મેં આ જાયેગા . ઉસકે વ્યક્તિત્વ તથા રૂપ, ગુણ આદિ અનુમાન તથા કલ્પના કે વિષય હો જાયેંગે . ઈસલિળ સંસાર કા પ્રત્યેક માનવ ચાહે વહ સ્ત્રી હો યા પુરૂષ અપને વ્યક્તિત્વ કે પ્રતિ સજાગ હોતા હૈ .

ભારતીય વાઙ્મય મેં સાહિત્યિક સ જન કી દ ષ્ટિ સે મહાભારત સવા ધિક ઉવ ર અપજીવ્ય રહા હૈ . રચનાકારોં ને ઈસકે વિભિન્ન કથા–સૂત્રોં, આખ્યાનોં, પાત્રોં આદિ કો આવશ્યકતાનુસાર અપના વિષય બનાકર ઈનમેં નયે સિરે સે અથા ન્વેષણ કિયા હૈ . શંકર શેષ ક ત 'કોમલ ગાંધાર' ળક ળેસા હી વિશિષ્ટ પ્રયાસ હૈ . 'કોમલ ગાંધાર' વિરાટ રાજનીતિક પરિઘટનાઓં કે મધ્ય પિસતી નારી કી અસહાય ચીખ કી પહચાન હૈ . પ્રભામંડિત વ્યક્તિયોં કે અનજાને યથાથ કો સમઝને ઔર રેખાંકિત કરને કી ચેષ્ટા હૈ . ઔર કુછ સાવ ભોમ સમાધાન પ્રસ્તુત કરને કી લેખકિય લલક ભી હૈ .

'કોલમ ગાંધાર' મેં પુરૂષ સત્તાત્મક સમાજ મેં નિરીહ નારી કી ઉત્પીડ઼િ ત નિયતિ ઔર ઉસકી અસ્મિતા કે સનાતન પ્રશ્નોં કો ગાંધારી કે માધ્યમ સે ઉઠાયા ગયા હૈ . ગાંધારી સદિયોં સે પુરૂષ વગ દ્વારા છલી ઔર શોષિત નારી કા પ્રતીક હૈ . નારી પર સ્વત્વ ઔર બલાત્ અધિકાર ભાવના પુરૂષ કી આદિમ મનોવ ત્તિ રહી હૈ . 'કોમલ ગાંધાર' મેં પુરૂષ કી ઈસી મનોવ ત્તિ કી શિકાર બની હૈ – ગાંધારી . ગાંધારી જો સુબલ રાજ કી કન્યા હૈ, ધ તરાષ્ટ્ર કી પત્ની તથા દુયો ધન – દુઃશાસન સહિત સૌ પુત્રોં કી માઁ હૈ .

નાટકકાર શંકર શેષ ને 'કોમલ ગાંધાર' કે પૌરાણિક પાત્રોં ઔર ઉનસે જુડ઼ ી જીવન સ્થિતિયોં કો માનવીય દ ષ્ટિ સે પકડ઼ ા હૈ . ગાંધારી કે માધ્યમ સે વત માન સંવેદના કે સ્પન્દનોં કો ઉભારા હૈ . પ્રસ્તુત નાટક કે માધ્યમ સે નાટકકાર ને વત માન સમય મેં વિક ત હોતી રાઢ નીતિ, પુરૂષ–સત્તાત્મક સમાજ મેં નારી કી ઉત્પીડ઼િ નિયતિ, માનવીય સમ્બન્ધોં મેં વ્યાપ્ત અંતવિ રોધ, તનાવ, ટકરાહટ, અહં તથા વ્યક્તિ કે જીવન મૂલ્યોં કે વિઘટન મેં અનાધિકાર રાજનીતિક હસ્તક્ષેપ કો વ્યાપક ફલક પર ઉતારા હૈ .

શંકર શેષ ને 'કોમલ ગાંધાર' કે માધ્યમ સે ગાંધારી કે જીવન કી શોકાંતિકા કો પ્રસ્તુત કર યહ બતાને કા પ્રયત્ન કિયા હૈ કિ કત વ્ય કી આડ઼ મેં પાપ કરના હી હમારી નિયતિ હો ગઈ હૈં . ગાંધારી ળક સ્ત્રી હૈ, ક્યા ઈસીલિળ ઉસ પર અન્યાય કરને કા ઉસકે પિતા, ભિષ્મ ઔર યહાઁ તક કી ઉસકા ભાવી પતિ ધ તરાષ્ટ્ર કો અધિકાર હૈ ? ક્યા વિવાહ જૈસે વ્યક્તિગત નિણ ય મેં ઉસકી સહમતિ કા કોઈ અથ નહીં હૈ ? ક્યો નકાર દિયા ગયા ઉસકે અસ્તિત્વ કો પૂરી તરહ ? ક્યા સબ લોગોં ને ળક યોજના બનાકર ઉસ પર અન્યાય નહીં કિયા ? ક્યા કુરૂ–કુલ મેં સ્ત્રી કા સ્વાભિમાન કોઈ અથ નહીં રખતા ? ઉસકી કોઈ અસ્મિતા નહીં હૈ ક્યા ? રાજનીતિ ઈતની ક્રૂર હોતી હૈ ક્યા ? રાજરક્ત સે જન્મે શરીર સે ત્નયાદા કુછ નહીં માના ગયા ઉસે . ળેસા ક્યોં ? ક્યા રાજનીતિ વ્યક્તિ કો ઈતના પતિત બના સક્તિ હૈ ? ળક આક્રોશ ભી, કિ સ્ત્રી ળક ખાલી જમીન નહીં હૈ જિસે આસાની સે રૌંદ કર શાંતિ સે જિયા જા સકે ? ઈત્યાદિ અનકે પ્રશ્ન ડૉ% શેષ ને 'કોમલ ગાંધાર' નાટક કે માધ્યમ સે ઉઠાયે હૈં .

આલોચ્ય નાટક મેં ભી ભીષ્મ ળક કઠોર રાજનીતિજ્ઞ બનકર હર ભાવનાત્મક સવાલોં કા રાઢ જનીતિક હલ ઢૂઁઢતે હૈં . ભીષ્મ ઈસ નાટક મેં ઉન રાજનીતિજ્ઞોં કા પ્રતિક બનકર આયે હૈં, જો હર 'અનીતિ' કો 'રાજનીતિ' કહકર અપના ઉલ્લૂ સીધા કર લેતે હૈં . નાટક મેં ભિષ્મ કો ષડયન્ત્રકારી, છલ–કપટ કરને વાલા, કન્યા–હરણ કતા કે રૂપ મેં પ્રસ્તુત કિયા ગયા હૈ .

ભીષ્મ રાજનીતિક સાઁઠ–ગાઁઠ તથા અપની શક્તિ કે પ્રભાવ સે ગાંધારી કા વિવાહ ધ તરાષ્ટ્ર સે કરા દેતે હૈં . ભીષ્મ કી ધ ણિત રાજનીતિક સોચ ગાંધારી કી અસ્મિતા કો નિગલ જાતી હૈ . ભીષ્મ ધ તરાષ્ટ્ર કો અવિવાહિત નહીં રહને દેના ચાહતે થે, ક્યોંકિ ઉન્હેં કુરૂવંશ કે સમાપ્ત હો જાને કા ડર થા . ળક દાસી કે સાથ ધ તરાષ્ટ્ર કે સમ્બન્ધ ગહરાતે જા રહે થે . ળેસે મેં યદિ દાસી સે શૂદ્ર પુત્ર હો ગયા તો વહ આગે ચલકર સત્તા પર દાવા ભી કર સકતા હૈ . ઈસલિળ વહ ચાહતે થે કિ ધ તરાષ્ટ્ર કા વિવાહ જલ્દી સે જલ્દી હો જાના ચાહિળ . વે રાત્નય કા હિત સબસે ઉપર માનતે થે ઈસલિળ ઉનકે મત સે ગાંધારી તથા ધ તરાષ્ટ્ર કે વિવાહ મેં ન તો મહત્વ ગાંધારી કા થા ઔર ન ધ તરાષ્ટ્ર કા . ભીષ્મ સંજય સે કહતે હૈ – "તુમ સાધારણ – સી બાત કો કુછ ત્નયાદા હી મહત્વ દે રહે હો, ઈસ વિવાહ મેં ન તો મહત્વ હૈ ઈસ લડ઼ કી કા ઔર ન હી ધ ણરાષ્ટ્ર કા%%% કૌરવોં કો ઉત્તરાધિકારી નહીં ચાહિળ ક્યા ? ઉસકે લિળ જરૂરી હૈ દો શરીર %%% ઔર ળક કમ કાણ્ડ%%%."૧ તાત્પય યહ હૈ કિ ગાંધારી કા મહત્વ માત્ર ઈતના હી હૈ કિ ઉસસે હસ્તિનાપુર કે લિળ ઉત્તરાધિકારી પૈદા કિયા જા સકે બસ .

પુરૂષ વગ કી ઈસ ધ ણિત રાજનીતિ કે કારણ ગાંધારી કો મિલતા હૈ – અંધત્ત્વ કા અભિશાપ ! વહ અન્યાય બદા શ્ત નહીં કર પાતી . અપને ઉપર કિયે ગયે અન્યાય કે પ્રતિ આક્રોશ વ્યક્ત કરતી હૈ . ધ ણા ઔર પ્રતિહિંસા કે વિચારોં સે આંદોલિત હોકર વહ અપની આઁખોં પર આઢ જીવન પટ્ટી બાઁધને કી ઘોષણા કરતી હૈ . જિસસે ઉસકા સમ્પૂણ જીવન અંધકાર મય તથા સંવેદન શૂન્ય હો જાતા હૈ . આખિર ગાંધારી કો ઈસ વિડ઼ મ્બિત જીવન જીને કો વિવશ કરને કા જિમ્મેદાર કૌન હૈ ? ભીષ્મ હી ન, ઔર ભીષ્મ જૈસે અન્ય પુરૂષ . ભીષ્મ દ્વારા આત્મનિણ ય કે અધિકાર સે પ્રવંચિત ગાંધારી પહલી ઔર અંતિમ સ્ત્રી નહીં હૈ, અપિતુ સ્ત્રી પર અન્યાય ઔર શોષણ કી પૂરી પરમ્પરા હૈ . સત્યવતી, અમ્બા, અમ્બિકા, અમ્બાલિકા તથા ઈનકે બાદ ગાંધારી ઔર માદ્રી . નારી કે પ્રવંચિત હોતે રહને કા અંત નહીં .

ધ તરાષ્ટ્ર કો ગાંધારી કે શરીર કી આવશ્યકતા થી . ઉસ શરીર સે ઉત્પન્ન ળક ઔર શરી, દો આઁખોં વાલા રાત્નય–સત્તા કા ભાવી અધિકારી . વહ ગાંધારી સે કહતા હૈ – "તો મુઝે ચાહિળ તુમ્હારા શરીર . હાઁ, શરીર %%% મુઝે ચાહિળ તુમ્હારે શરીર સે ઉત્પન્ન ળક ઔર શરીર – દો આઁખોં વાલા રાજ–સત્તા કા ભાવી અધિકારી%%%."× ઉક્ત ઉદ્ધરણ સે યહ સ્પષ્ટ નહીં હોતા કિ ધ તરાષ્ટ્ર કે લિળ ગાંધારી સાધન કે રૂપ મેં ઈસ્તમાલ કી જાને વાલી વસ્તુ કે અલાવા ઔર કુછ નહીં હૈ ? ક્યા ધ તરાષ્ટ્ર ભી ગાંધારી કે શરીર માત્ર કો રાજ–સત્તા કે ભાવી અધિકારી કે લિળ ઈસ્તમાલ નહીં કરતા ?

પુરૂષ પ્રધાન સમાજ મેં સ્ત્રી કી ગતિ ઈસસે ત્નયાદા કુછ ઔર નહીં કિ વહ પુરૂષ કા અધુરાપન દૂર કરતી હૈ . ઉસકે શરીર કી ભૂખ ઔર કામાશક્તિ કો સન્તુષ્ટકરતી હૈ . ગાંધારી ધ તરાષ્ટ્ર કે લિળ બચ્ચા પૈદા કરને વાલી મશીન હૈ . અહંગ્રસિત પુરૂષ (ધ તરાષ્ટ્ર) ને કભી યહ જાનને કા પ્રયત્ન હી નહીં કિયા કિ "સ્ત્રી કો સમઝને કે લિળ કભી શરીર કે પાર ભી જાના હોતા હૈ ."૩ ધ તરાષ્ટ્ર કો ભી ગાંધારી કા શરીર હી અપેક્ષિત હૈ, વ્યક્તિત્વ નહીં . ક્યોંકિ ઈસ શરીર કા, મશીન કી ભાઁતિ પ્રયોગ કર ઉન્હેં વંશ વિકાસ કા સ્વપ્ન સાકાર કરના હૈ, ઈસસે બઢ઼ કર રાત્નય કે લિળ ઉત્તરાધિકારી જુટાના હૈ . ધ તરાષ્ટ્ર કે રૂપ મેં પુરૂષ વગ અપને ઈન્હીં સીમિત ઉદ્દેશ્યોં કે અંધેપન મેં નારી કી અસ્મિતા કો નહીં સમઝ પાતા . નિશ્ચય હી રાજનીતિ તથા રાજસત્તા કી ધ ણિત માનસિકતા કો ધ તરાષ્ટ્ર પ્રકટ કરતા હૈ . ઈસ તરહ ધ તરાષ્ટ્ર ભી ગાંધારી પર આજીવન અન્યાય કરતા રહા .

'પિતા રક્ષતિ કૌમાયે ' કી માન્યતા કે અનુસાર પિતા અપની પુત્રી કી કૌમાય કી રક્ષા કરને કે સાથ હી ઉસકે લિળ યોગ્ય જીવનસાથી ભી ચુનતા હૈ . પરન્તુ ગાંધારી કે પિતા ગાંધાર નરેશ જાબાલ ગાંધારી કા વિવાહ રાજનીતિક હિતોં કે ચલતે ળક અંધે વ્યક્તિ ધ તરાષ્ટ્ર કે સાથ તય કર દેતે હૈં . ઉસ સમય પૂરે આય વત મેં હસ્તિનાપુર ળક શક્તિશાલી સામ્રાત્નય થા જબકી ગાંધાર ળક છોટા રાત્નય . હસ્તિનાપુર કી મિત્રતા તથા અતિ–શક્તિશાલી રાત્નય કા સમ્બન્ધી બનને કે લાલચ મેં ગાંધાર નરેશ ગાંધારી કા વિવાહ ધ તરાષ્ટ્ર જૈસે અઁધે વ્યક્તિ કે સાથ સ્વીકાર કર લેતે હૈં . ઈસ પૂરે ષડયન્ત્ર કી ભનક ભી ગાંધારી કો નહીં હો પાતી . તાત્પય યહ હૈ કિ ળક પિતા અપને રાજનીતિક હિતોં કી પૂતિ કે લિળ અપની પુત્રી કો સાધન કે રૂપ મેં ઈસ્તેમાલ કરતા હૈ . પિતા કે કારણ હી ઉસે આજીવન અંધત્વ કા અભિષાપ તથા ળક અન્ધે વ્યક્તિ કે સાથ જીવન જીને કે લિળ વિવશ હોના પડ઼ તા હૈ . રાજનીતિક હિત વ્યક્તિ કો કિતના પતિત બના સકતા હૈ વહ ગાંધારી કે પિતા કે આવરણ સે સ્પષ્ટ હો જાતા હૈ .૪

ઈસ પ્રકાર 'કોમલ ગાંધાર' નાટક પુરૂષ સત્તાત્મક સમાજ મેં નારી કી ઉત્પીડ઼િ ત નિયતિ, માઢ નવીય સમ્બન્ધોં મેં વિષ ઘોલતી સત્તા કી ધ ણિત રાજનીતિ તથા સ્ત્રી–પુરૂષ સમ્બન્ધોં મેં અહં કી ટકરાહટ આદિ સંવેદનાઓં કો સ્પશ કરતા હૈ . સમાજ વ્યવસ્થા કે કેન્દ્ર મેં બૈઠે પુરૂષ કો હી સમ્પૂણ નિણ ય કરને કા અધિકાર હૈ, ઔર ઉસકે સમસ્ત દુષ્પરિણામોં ભોગને કે લિળ નારી વિવશ હૈ . યહી વિડ઼ મ્બના ઈસ ક તિ મેં ગાંધારી કે માધ્યમ સે નાટકકાર ને વ્યંજિત કી હૈ .

REFERENCE

૧% 'કોમલ ગાંધાર' – શંકર શેષ, પ % ૧×–૧૩% ×% 'કોમલ ગાંધાર' – શંકર શેષ, પ % ૭×% ૩% 'કોમલ ગાંધાર' – શંકર શેષ, પ % ૭૧% ૪% નારી અસ્મિતા કી પરખ – ડૉ% દશ ન પાણ્ડેય, પ % ૭૭% વિષ્ણુ જોગરાણા (પીળચ%ડી% શોધ છાત્ર) સૌરાષ્ટ્ર વિશ્વવિદ્યાલય, રાજકોટ%